

ČLOVĚK A VÁLKA

Neúspěšný spisovatel, publicista, učitel, varhaník, účetní, obchodní příručí, novinář a reklamní agent Erich Paul Remark se ve svých třiceti letech přes noc stal mužem slavným a světoznámým. Stal se z něho případ Remarque. A protože některá nedorozumění, podezření a dokonce i pointy satirických šprýmů z tehdejšího rozruchu kolem díry, kterou nečekaně udělal do světa tento literární selfmademan, donesly vlny času až k břehům české publicistiky a vyvrhly je tam jakožto fakta, nebude na škodu stručně shrnout základní a prověřené informace.

Že Erich Maria Remarque skutečně žil, prokázal již v roce 1929 Salomo Friedländer, Chaplin německé filozofie, kryjící se pseudonymem Mynona. Že se původně jmenoval Kramer, neboli štoural, rýpal, popřípadě též kramář a že si své jméno odzadu čtené transkriboval do vznešené francouzské podoby, je satirický výmysl. Jako Erich Paul Remark se narodil 22. června 1898 Anně Marii Remarkové, rozené Stallknechtové, manželce knihvazače Petra Franze Remarka, náboženství katolického, bytem v Osnabrückeru. Tamtéž navštěvoval katolický seminář, z něhož odešel v roce 1916 na západní frontu jako dobrovolník. Ve válce bojoval jako prostý voják, několikrát byl zraněn. Tvzení, že frontu nikdy neviděl, nebo že byl za války privilegiovaným důstojníkem šlechtického původu, patří k výmyslům reakční německé protipacifistické žurnalistiky.

Z války se vrátil jako příslušník „ztracené generace“. Tento termín Gertrudy Steinové je příliš všeobecný a málo diferencovaný, než aby mohl zachytit třídní podmíněnost a skutečné společenské rozvrstvení důsledků první světové války. Jedno však nepochybně vyjadřuje: na válečných polích ztratila Remarquova generace a s ní Evropa mladého dvacátého století své dětství. V Remarquových knihách to vidíme velmi jasně. Jako by jejich autor prožil dětství na poušti, jejíž oázy byly špatně vymyšleny falešnými proroky. Nenáviděl válku, zároveň však vztahoval

všechny hodnoty k válečným zážitkům, neboť neměl žádné pravdivější zkušenosti. Není divu, že v takových souvislostech se mu ústřední hodnotou stal holý život a jediným mezilidským vztahem prostým falše zůstalo kamarádství. Kdo ze zklamáných a dezorientovaných se neuchytil alespoň na těchto ostrůvcích naděje, propadl smrti a začasť vlastní rukou dovršil dílo zkázy, jež na jeho životě nestačila dokonat válka.

Pravda frontového zážitku poznamenala všechny. Všichni uviděli zblízka skutečnost holého lidského života, tak nepodobnou moralistním a nacionálním iluzím, v nichž byli vychováni. Zdaleka ne všichni však dovedli rozpoznat příčiny válečné zkázy a poválečných problémů. Cesta do hlubin noci nevedla jen na druhou stranu života. Nebe se nad ní klenulo bez hvězd a přemnozí doklopýtali k velmi podezřelým útokům. Pro lidi, kteří se uviděli v nemilosrdném zrcadle pudu sebezáchovy, bylo snazší traumata a kamarádsky pospolitní svazky estetizovat a etizovat, anebo zapomenout pod umělými světly u barových pultů, než prohlédnout na dno a zvládnout vše důkladným sebeuvědoměním, jehož součástí je též občanská zodpovědnost.

Bývalý frontový bojovník Erich Remark – dobře vychovaný gymnazista Paul zahynul na rozstřílených severofrancouzských pláních, jak čteme v závěru románu *Na západní frontě klid* – zápasil se světobolem a pokoušel se propst k sebeidentitě. Výsledkem byla spíše křečovitá gesta – včetně obměny jména na Erich Maria Remarque – než literatura. Ještě ve třicátých letech si v Asconě mohli návštěvníci romantických kavárniček – mezi nimi i zatrpklí němečtí protifašističtí emigranti, které Erich Maria na cestě do švýcarského exilu předešel o dva roky – objednat koktail *Remarque*.

To však již byl Remarque světoznámým spisovatelem. Jeho slávu založil román *Na západní frontě klid* (*Im Westen nichts Neues*), který vyšel roku 1928 ve Vossische Zeitung a v lednu 1929 v knižní podobě. Úspěch se dostavil okamžitě. Román byl během jediného roku přeložen do dvanácti jazyků, vytištěn ve více než půldruhém miliónu exemplářích a zfilmován. Stal se předmětem prudkých polemik, v nichž byl autor napadán zejména pravicovou nacionalistickou publicistikou. Demokraticky a levicově smýšlející inteligence včetně komunistické se přes dílčí výhrady postavila za protiválečný patos Remarquovy knihy. Kvalifikovaná literární kritika správně rozpoznala, že román vychází nejen z autentických zážitků, ale též z běžných postupů tehdejší německé frontové literatury. Tím významnější však byla skutečnost, že Remarque převedl líčení bitevních hrůz v protest sice pacifisticky neujasněný, nicméně jednoznačně protiválečný. Právě v tom se stanoviska, původně napájená z jednoho pramene, zásadně rozdělila. Jedny vedl prožitek frontového kamarádství k pacifistickému humanismu a odtud k solidaritě třídní alespoň v nenávisti. Druzí proměnili tutéž inspiraci ve fašistický mýtus pokrevního společenství, v němž nabyla živelná třídní nenávist nejprve únikové a potom brutální podoby rasového a nacionálního resentimentu.

Po první úspěšné knize vydal Remarque romány navazující na tematiku „ztracené generace“, obohacující ji o zkušenosti z emigrace a o důrazně protifašistický postoj. *Cesta zpátky* (*Der Weg zurück*, 1931) je pokračováním románu *Na západní frontě klid* a přenáší mýtus frontového kamarádství do civilního života. Po *Třech kamarádech* (*Drei Kameraden*, 1938) a *Miluj bližního svého* (*Liebe deinen Nächsten*, 1941) vzbudil velkou pozornost *Vítězný oblouk* (*Arc de Triomphe*, 1946), román německého emigranta v Paříži, odehrávající se v letech 1938–39. *Jiskra života* (*Der Funke Leben*, 1952) je román z koncentračního tábora. Pak následoval *Čas žít, čas umírat* (*Zeit zu leben und Zeit zu sterben*, 1954), *Černý obelisk* (*Der schwarze Obelisk*, 1956), *Nebe nezná vyvolených* (*Der Himmel kennt keine Günstlinge*, 1961), *Noc v Lisabonu* (*Die Nacht von Lissabon*, 1962) a poslední román *Stíny v ráji* (*Schatten im Paradies*, 1971). Po letech prožitých v emigraci zemřel Erich Maria Remarque v Locarnu 25. 9. 1970.

Román *Čas žít, čas umírat* má mnoho společného s knihou *Na západní frontě klid*. Obě vyšly koncem prvního poválečného desetiletí, každá po jiné válce. Mají stejné stavebné schéma: voják na frontě – voják na dovolené v zázemí – voják opět na frontě, kde nakonec nachází smrt. Dokonce i epizodní motivy jsou obdobné: bývalý student Mittelstaedt, pomstychtivě ponižující svého učitele Kantorka, se v románu *Čas žít, čas umírat* proměnil v Alfonse Bindinga, který poslal svého profesora matematiky do koncentráku. Co však Remarque v prvním případě popsal s jistou sympatií jako pochopitelnou soukromou a generační mstu, je v případě druhém dokladem demoralizující moci nacistického režimu.

Tento významový posun je příznačný: Remarquův styl se pětadvacet let od jeho prvního velkého úspěchu nezměnil, a přece se výrazně změnil ráz výpovědi. Román *Čas žít, čas umírat* vznikl v době, kdy objektivismus „nové věčnosti“, pod jehož vlivem se kdysi Remarquův styl ustálil, dávno patřil literární historii. O lidech se tu nedozvíme nic víc než základní charakteristiku, která spočívá vždy v jednoduché vlastnosti a v informaci, čím kdo koho zabil, co jedl a pil, kde to vzal, kudy se plazil, kam byl střelen, čeho se bál a nač zemřel; jen prostřednictvím takto věcných údajů nabývají osoby ve vyprávění určitější funkce. Pokud mají dialogy jiný smysl než ryze věcný, snadno se stávají povrchní životně filozofickou výztuhou, která má zaujmout čtenářovu sentimentalitu a autorovi tu a tam pomoci ze slepé uličky. Důvodně tu čtenáře oslovují nikoli osoby, nýbrž situace.

Hrdina románu *Na západní frontě klid* Paul Bäumer je spjat se svými kamarády nejen elementární živočišnou solidaritou, ale též chlapeckou nevinností. Toto pouto pociťuje i k francouzskému vojákovvi, kterého ve strachu o život zabil. *Čas žít, čas umírat* takového hrdinu nemá. Ernst Graeber je sám, každá z postav je sama. *Čas žít, čas umírat* není románem generačním. Jen tak se v něm mohl objevit Pohlmann, jediná kladná učitelská postava v celém Remarquově díle. Navíc na rozdíl od jiných postava prodchnutá humanismem, který čerpá svou sílu z kriticky chápané a zároveň milované kulturní tradice. Jediná postava, která promlouvá rozumně o problému viny.

Remarque se poctivě snažil ukázat ničivou zrudnost nacismu. Vystihl, že poměry za nacismu byly veskrze nelidské, že proti nim již nebylo možno postavit subjektivně útěšný mýtus kamarádství, navíc zbavený své nevinnosti začleněním do arzenálu fašistické propagandy. V některých detailech popsal život v Třetí říši poněkud naivně, protože mu chyběla přímá znalost prostředí. Západoněmecký nakladatel musel v Remarquově rukopisu zpřesnit řadu reálií, které každý německý čtenář znal důvěrněji než romanopisec, žijící od roku 1931 v emigraci. Srovnání německé verze s anglickým, norským a dánským překladem Remarquova originálu ukázalo, že západoněmecké nakladatelství zneužilo této příležitosti k oslabení některých protinacistických míst, zejména líčení nacistických zvěrstev v Rusku. Přesto však měla kniha *Čas žít, čas umírat* v německé poválečné literatuře značný význam: autor, který býval v přímých politických záležitostech vždy zdrženlivý, vystoupil s výraznou protifašistickou a protimilitaristickou výzvou v době, kdy vrcholila studená válka, kdy vyvstalo vážné nebezpečí remilitarizace Německé spolkové republiky a kdy vlna německých válečných memoárů opět začala ukazovat válku jako pozoruhodné kulturní poslání.

Podle toho naložil Remarque s Ernstem Graeberem, protagonistou svého románu: varovně. Není to ani zlovolná náhoda, ani sentimentální gesto, umírá-li Ernst Graeber právě ve chvíli, kdy nabyl schopnosti žít nový život. Jeho smrt je sama o sobě nesmyslná – tak jako smrt desítek tisíc jeho spoluobčanů. Válka není pohádka, v níž všichni zlí hynou a všichni hodní jsou zachráněni. Smrt si v ní nevybírá jen spravedlivou daň na těch, kdo na svůj vrub prolili nevinnou krev.